Coordonatori
Prof. univ. MIRON CONSTANTINESCU
Conf. univ. OCTAVIAN BERLOGEA

Din lucrările Simpozionului de sociologie din 24—26 iunie 1969

METODE ȘI TEHNICI ALE SOCIOLOGIEI

Editura didactică și pedagogică — București, 1970

ANALIZĂ CONCEPTUALĂ ŞI DIAGNOSTICARE SOCIOLOGICĂ

Henri H. Stahl

Una din greşelile metodologice cele mai des repetate constă în graba de a organiza o investigaţie sociologică, prin elaborarea pripită a unor unelte de lucru (formulare, chestionare, planuri de convorbire etc.), înainte de a se fi procedat la foarte îndelungata şi dificila operaţie — totuşi strict necesară — a analizei conceptuale a problemei puse în studiu.

Este ştiut că investigaţiile sociologice se bazează pe o documentare strînsă printr-o serie de tehnici, atît cele ale anchetei la teren cît şi cele ale compulsării de documente. În mod evident, nu poate fi vorba de a transcrie pe fişe întreaga realitate socială sau întreg cuprinsul documentelor scrise. Sîntem obligaţi, dimpotrivă, să extragem din realitate doar acele aspecte care pot îngădui minţii noastre, înţelegerea ei ştiinţifică. Această „decupare" din realitate a unui fragment al ei, are în mod fatal, un caracter arbitrar, care poate fi însă, întrucîtva, atenuat şi în tot cazul controlat, printr-o analiză critică a criteriilor teoretice potrivit cărora reţinem din masa realităţilor doar ceea ce poate fi inteligibil pentru noi.

Începutul acestui control critic al mersului gîndirii noastre în confruntare cu realitatea, constă în verificarea conceptelor cu care lucrăm, atît în sine, cît şi în modul în care ele se încheagă sistematic într-un tot; şi pe de altă parte, în verificarea gradului în care ele se potrivesc cu realitatea. Adică, ceea ce se numeşte: „adecuaţia intelectului la intelect şi adecuaţia intelectului la realitate". Cu alte cuvinte, printr-o analiză conceptuală.

Asemenea operaţii de logificare a realităţii sociale au fost făcute de mulţi sociologi antemergători, care şi-au sintetizat rezultatele operaţiilor lor mintale sub forma unor „clasificări" şi a unei „nomenclaturi". Prima datorie pe care o are deci cel ce începe o nouă cercetare este de a controla dacă fenomenul social luat în studiu se încadrează sau nu în vreuna din clasificările mai vechi, operaţie care se numeşte „diagnosticare", şi se face în două grade de adîncime: punerea unui diagnostic general şi apoi al unuia diferenţial.

În fond, diagnosticarea are un caracter descriptiv (purtînd de aceea şi numele de „diagnostic nosologic") făcîndu-ne cu putinţă, prin folosirea no-

menclaturii clasificatorii, să dăm o descriere analitică, măcar sumară, a fenomenului diagnosticat, prin reamintirea conținutului evocat prin nomenclatura respectivă.

În cazul însă cînd fenomenul supus studiului nu se încadrează convenabil într-o clasificare gata concretizată în nomenclatură, sîntem obligați a relua de la capăt analiza conceptuală, adică întreaga serie de operații de logificare a realității, uneori înlăturînd clasificările vechi, alte ori doar detaliindu-le sau completîndu-le; ceea ce implică și o schimbare paralelă a nomenclaturii.

Acestei prime diagnosticări, analitic-descriptive, printr-o încadrare într-o clasificare gata, sau abia acum făcută și nomenclaturizată, îi urmează apoi o a doua operație, cu mult mai dificilă, care constă în punerea și a unui „diagnostic etiologic", prin verificarea ipotezelor explicative emise anterior de către alți cercetători. Cum aceste vechi ipoteze sînt elaborate deseori pe baza unor teorii care nu sînt întotdeauna cele pe care le adoptăm noi, sîntem obligați să controlăm dacă elementele reținute în acele „diagnostice etiologice" nu au fost cumva triate în mod nepotrivit și în plus dacă nu li s-a acordat în mod abuziv valoarea de „cauze", „condiții" (univoce sau reciproce) sau de simplă „coexistență" (întîmplătoare sau necesară). Față de aceste vechi ipoteze de lucru, dacă le recunoaștem drept corecte, putem lua o atitudine de acceptare și deci să punem direct un „diagnostic etiologic" clasic. Dacă însă, pornind de la o teorie deosebită, sau dacă adîncim un diagnostic clasic, socotim că va trebui să schimbăm modul de gîndire, sîntem datori să emitem noi înșine o nouă ipoteză de lucru, pe care o vom formula cu ajutorul unei noi clasificări și a unei noi nomenclaturi, astfel ca să putem pune diagnostice etiologice pe baza propriei noastre concepții.

După ce aceste două faze ale analizei conceptuale au fost depășite, după ce am pus atît diagnosticul nosologic cît și cel etiologic, este sosit și momentul în care avem dreptul să procedăm la elaborarea instrumentelor noastre de lucru, în care vom cuprinde nu toate elementele existînd în realitate, ci doar pe acelea care ne sînt necesare în dubla diagnosticare pe care o facem, fără adaosuri inutile dar și fără lipsuri dăunătoare. Fiecare element „intrînd în diagnostice, va fi, desigur, detaliat pînă la precizarea „indicatorilor" lor, cu arătarea modului în care ei pot sau nu pot fi scalați.

Acesta este modul corect de a elabora instrumentele noastre de lucru, dacă vrem ca într-adevăr să construim o rețea de criterii de triere a unor informații cu valoare epistemologică.

Abia cu ajutorul unei documentări strînse prin acest procedeu putem depăși faza sociografică, de descriere cvasi-literară, pur empiristă, pentru a ne ridica la nivelul sociologic propriu-zis, adică acela al unei teoretizări științifice.

Și numai pe baza unui asemenea material documentar vom putea efectua operațiile raționamentului experimental, de confruntare sistematică între realitate și reflectarea ei critică, în teorie.

Acest raționament experimental, constituind însăși esența gîndirii științifice, trebuie deci să domine în orice cercetare sociologică și ca atare el trebuie pregătit cu grijă, în condițiile de acuratețe logică necesare, pe de o parte printr-o capacitate de descriere, prin concepte clare și distincte și pe de altă parte printr-o elaborare judicioasă a argumentelor, pro și contra, care vor intra în raționament. Cu alte cuvinte printr-o dublare a descrierii analitice

a „ce se întîmplă" cu o analiză a „de ce și cum se întîmplă" ceea ce se întîmplă, în cursul unui anume proces social de dezvoltare.

Nu putem da acum prea multe amănunte de ordin tehnic și nici să ilustrăm cu exemple luate din literatura problemei sau din propria noastră experiență. Ne vom mărgini să dăm în anexă clasificarea și nomenclatura elaborată, într-un caz concret, în cadrul Catedrei de Sociologie a Universității București, cu prilejul studierii fenomenului social al „navetismului", ca parte integrantă din procesul social al „urbanizării".

Fenomenul „navetismului" pare, la prima vedere a fi foarte limpede, astfel că o analiză conceptuală a acestui fenomen social ar părea de prisos. Și totuși „navetismul" e un aspect dintr-un proces social excepțional de proteiform și de complex.

Clasificările pînă acum propuse și definițiile date, confruntate cu realitatea, se dovedesc a fi inadecvate.

Astfel, dintre cele mai curent propuse, sînt definițiile următoare:

1. Navetismul este un fenomen de deplasare de la locul de domiciliu la locul de muncă. Se deplasează însă orice orășan de la el de-acasă pînă la serviciu. Este el un „navetist"?

2. Se scoate în relief și faptul că naveta presupune o anume distanță între locul de domiciliu și cel de muncă. Nu se poate însă preciza care e pragul de unde începe naveta, căci ea poate varia de la cîțiva metri pînă la zeci de kilometri și uneori distanțele în cadrul unui oraș mare, depășesc cu mult distanțele dintre un sat și un orășel.

3. După alții, navetismul ar fi o deplasare dintr-o localitate rurală în una urbană. Dar aceasta implică consecințe absurde, căci de pildă navetiștii din Otopeni ar fi încetat brusc să fie navetiști din clipa în care această comună rurală a fost declarată urbană și încadrată în municipiul București.

4. După alții, ar fi vorba de o trecere de la agricultură la munci industriale, ceea ce din nou nu este o definiție acceptabilă, căci excludem din analiză cazurile în care un muncitor industrial domiciliat în rural face naveta către oraș. Satele „dormitor", caracterizate prin asemenea situații, ar ieși deci afară din cadrul problemei navetismului.

În sfîrșit semnalăm că în problematica „navetismului" se amestecă de fapt două procese sociale, unul purtînd numele de „mobilitate geografică", constînd în deplasări spațiale, altul, cu numele de „mobilitate socială", constînd în trecerea dintr-o clasă socială în alta (mobilitate verticală) sau din strat social în strat social, în cadrul aceleiași clase (mobilitate orizontală) aceste două feluri de mobilități putînd merge cînd împreună, cînd separat.

Nomenclatura dată în anexă permite punerea unui diagnostic descriptiv, sistematic analizat și deci poate servi ca bază pentru elaborarea unor formulare statistice care să ne permită trecerea la o tipologie corectă și la măsurarea ponderii pe care fiecare tip îl deține în ansamblul fenomenului.

Adăugăm că trecerea la diagnosticul etiologic nu va putea fi expusă cu acest prilej. Ne mulțumim doar cu precizarea că descrierea ne permite să stabilim o „mobilitate brută", adică volumul deplasărilor pentru muncă, o „mobilitate ponderată" adică o proporție a celor ce pleacă din locul de domiciliu și a celor ce vin în locul de muncă, față de totalurile respective de populație activă. Pe baza în special a acestui din urmă criteriu, putem trece la o cercetare cauzală, adică a unei „mobilități nete" care consistă în cuantifi-

carea rezultatelor conjugate a două analize a balanței forțelor de muncă: pe de o parte balanța excesului de forțe de muncă din localitatea de domiciliu și balanța necesarului de la locul de muncă, excese și necesare care depind de o serie complexă de factori, care nu pot fi analizați decît în contextul general al vieții sociale locale, adică în cadrul unei cercetări de monografie sociologică complexă.

ANEXA

Schema analizei conceptuale a problemei deplasărilor în muncă

Numim „deplasare" fenomenul social al trecerii de la un loc de domiciliu la un loc de muncă.

Scoatem din cauză deci deplasările făcute cu prilejul vacanțelor și al excursiilor. Reținem exclusiv pe cele legate de muncă.

Însemnăm locul de domiciliu (rezidențial) prin R și pe cel de Muncă prin M.

A. *Diagnosticul de bază*

Distingem trei feluri de deplasări între R și M

1. *Exod :* schimbarea definitivă, prin strămutare, atît a locului de muncă cît și a celui de domiciliu.
2. *Migrație :* deplasarea temporară, nerepetată periodic, de la R la M
3. *Navetă :* deplasarea cu ritm constant între R și M.

B. *Diagnosticul diferențial*

I. *Caracterizarea lui R și M.*

R poate fi: Ra loc de domiciliu plus loc de muncă
Rb numai loc de domiciliu

M poate fi: Ma numai loc de muncă
Mb loc de muncă și domiciliu temporar 1 barăci
2 gazdă

II. *Distanța între R și M*

IIa = măsurată în km
IIb = măsurată în ore de deplasare
IIc = caracterizată prin mijloace de transport
1 Pe jos
2 CFR
3 autobuz
4 bicicletă
5 motocicletă

III. *Localizarea geografică a lui R și M*

Atît R cît și M pot fi situate în regiuni de:
IIIa munte
IIIb deal
IIIc podgorie
IIId cîmpie
IIIe baltă
IIIf litoral

IV. *Localizarea administrativă a lui R şi M*

Atît R cît şi M pot fi:

IVa comună urbană
IVb comună suburbană
IVc comună rurală

V. *Localizarea urbanistică a lui R şi M*

Atît R cît şi M pot fi:

Va centru urban
Vb zonă suburbană
Vc zonă periurbană
Vd zonă agricolă

VI. *Calificare urbanistică a lui R şi M*

VIa localitate dormitor
VIb localitate satelit
VIc localitate terţiară

VII. *Persoanele aflate în deplasare pot fi:*

VIIa Masculin sau Feminin
VIIb De anume vîrstă exprimată în ani împliniţi
VIIc De anume stare civilă

VIII. *Caracterul deplasării*

VIIIa deplasare individuală
VIIIb organizată în ceată tradiţională
VIIIc organizată pe cale administrativă

IX. *Schimbări profesionale*

IXa fără schimbare de profesie
IXb cu schimbarea profesiei
IXc cu dublă profesie

1 agricultor
2 salahor
3 meşteşugar
4 muncitor necalificat
5 muncitor calificat
6 funcţionar
7 în sectorul terţiar

X. *Natura juridică a contractelor de muncă*

Xa muncitor autonom
Xb cooperator agricol
Xc salariat

1 zilier
2 încadrat în schemă
3 cooperator
4 plătit în natură
5 practicînd trocul

XI. *Mobilitatea socială*

Xa deplasare pur geografică fără schimbarea poziţiei sociale
Xb trecere verticală de la o clasă la alta
Xc trecere orizontală de la un strat la altul în cadrul clasei

XII. *Amplitudinea deplasărilor*

XIIa proporția ponderii anilor de deplasare în totalul anilor cuprinși în ruta profesională

XIII. *Familia celor aflați în deplasare*

XIIIa familia rămîne în R

XIIIb deplasați împreună cu familia

1 casă rurală păstrată
2 renunțare la casa rurală
3 păstrată ca rezidență secundară.